

Asztalos Erika

Budapest

Tranzitív és intranzitív passzivizálás az udmurtban

0. Az udmurt nyelv egyik igeneves szerkezetére irányuló kutatásomnak kettős célja volt. Egyfelől azt kívántam megvizsgálni, hogy passzív szerkezetnek tekinthető-e az (1)-es példához hasonló, tranzitív igékből képzett melléknévi igeneves szerkezetek (ahol az *-(e)myn*¹ képzős igenév önmagában vagy a létigével kombinálódva állítmányi funkciót tölt be).² Másfelől pedig azt szerettem volna megállapítani, hogy az előbbivel azonos felépítésű, de tárgyatlan igékből képezhető szerkezet (2) besorolható-e az Alberti (1996) által *intranzitív passzivizálásnak* nevezett jelenség egyik vagy másik típusába, és ha igen, melyikbe.

(1) „со ыбемын ыылэм ини 1937 арын”³
ő lelő-PART van-PST már 1937 év-INESS 'Már 1937-ben lelőtték'

(2) „Пудоос бертэмын” (143. o.)
jóság-PL hazamegy-PART 'A jóságok hazamentek'

A Grammatika (1962), (1970), Bartens (1979) és Kozmács (1998) megállapításai alapján ugyanis nem egyértelmű, hogy a szóban forgó szerkezet passzívumnak⁴ minősíthető-e. A Grammatika (1962) és Bartens (1979)

---

1 A példamondatok glosszázásánál ezt a képzőt a PART (= particípium), a befejezett melléknévi igenév képzőjét pedig a PTCL címkével fogom illetni.

2 A képző történetileg a befejezett melléknévi igenév képzőjére *-(e)m* és az inessivus ragjára *(-yn)* bontható.

3 Шкляев, Александр (2000), Вапумысь вапуме, Ижевск, „Удмуртия”, 54. o. A továbbiakban az ebből a tanulmánykötetből származó idézeteknél hivatkozásként csak az oldalszámot fogom feltüntetni.

4 A „passzív szerkezet” és a „passzívum” kifejezéseket szinonimaként fogom használni tanulmányomban.

megemlítik ugyan, hogy a „passzívumhoz hasonló” szerkezettel van dolgunk, ám a szerkezetet az igenevek között tárgyalják, és azt hangsúlyozzák, hogy az leginkább az ige által kifejezett cselekvés eredményeként létrejövő *állapot* – és nem maga a cselekvés – kifejezésére alkalmas (az ún. statikus passzívumot pedig gyakorta nem tartja valódi passzívumnak a nyelvészeti szakirodalom, lásd 1.1.).

Kutatásaimat egy általam összeállított és két udmurt anyanyelvi beszélővel – Jelena Valerjevna Rodionovával és Olga Ignatyeva Vitaljevnával – kitöltetett rövid kérdőív, valamint egy korpusz alapján végeztem.⁵ A korpusz forrásául Alekszandr Skljajev (2000) tanulmánykötete szolgált, ahonnan törekedtem lehetőleg a vizsgálatom tárgyát képező összes szerkezetet kigyűjteni (272 ilyen szerkezetet tartalmazó mondatot találtam, amelyekben összesen 297 db *-(e)myn* képzős melléknévi igeneves állítmány volt).

1.1. Ahhoz, hogy választ kapjunk kérdéseinkre, mindenekelőtt természetesen azt kell tisztáznunk, hogy mit is értünk *passzív szerkezeten*. A passzívumról szóló tipológiai és általános nyelvészeti munkák alapján úgy tűnik, hogy ez nem is olyan könnyű feladat: a világ nyelveiben a „passzívnak” nevezett szerkezetek fölöttébb nagy változatosságot mutatnak, ráadásul igen nehéz úgy definiálni a passzívumot, hogy ne hivatkoznánk egy neki megfelelő „aktív” szerkezetre. Dolgozatomban Siewierska (1986: 2–3) meghatározását veszem alapul, amely szintén abból indul ki, hogy a passzív mondatokhoz „aktív megfelelő” rendelhető hozzá. Az említett szerző szerint az alábbi kritériumok alkotják a passzívum legszélesebb körben elfogadott meghatározását:

- a) a passzív mondat alanya megfeleltethető az aktív mondat tárgyának;
- b) az aktív mondat alanya a passzív mondatban vagy egy ún. „agentív bővítmény”⁶ formájában van jelen, vagy egyáltalán nincs kifejezve;

---

5 Itt szeretnék köszönetet mondani Jelena Rodionovának és Olga Vitaljevának a kérdőív kitöltéséért, illetve Csepregi Mártának és Fejes Lászlónak cikkem tartalmára és formájára vonatkozó javaslataikért.

6 A passzív mondatoknak erre a fakultatív bővítményére általában *agens* elnevezéssel hivatkoznak a szakirodalomban. Ez a – formai alapon meghatározott – kategória azonban nem tévesztendő össze az *Ágens* elnevezésű szemantikai szereppel.

c) az ige a passzívumra jellemző jelölést kapja.

Az a) – c) tulajdonságokat az alábbi angol mondatpár szemlélteti (ahol (3)/a a passzív, /b pedig a neki megfelelő aktív mondat):

(3) /a *The window got closed (by John)*
az ablak kap-PST becsuk-PTCP által János 'Az ablak be lett csukva (J. által)'

/b *John closed the window*
János becsuk-PST az ablak 'János becsukta az ablakot'

A passzív szerkezetek szemantikailag lehetnek *dinamikusak* – ezek a cselekvés vagy történés folyamatát írják le, l. (3)/a – vagy *statikusak* (ezek pedig az alanynak az akció eredményeként létrejött állapotára fókuszálnak). A (4) angol példamondat kétértelmű: mind statikus, mind dinamikus interpretációt kaphat.

(4) *The window was closed*
az ablak van- PST.3SG becsuk-PTCP 'Az ablak be *volt* csukva / Az ablak be *lett* csukva'

Ahogy a bevezető pontban már utaltam rá, a statikus interpretációjú passzív szerkezeteket gyakran nem is tartja valódi passzívumnak a szakirodalom, így pl. Siewierska sem (1986: 139). Ezt a felfogást az indokolja, hogy a statikus szemantikájú szerkezetekben a segédige tulajdonképpen kopulaként, a particípium pedig állítmánykiegészítőként funkcionál.

1.2. Az általam vizsgált melléknévi igeneves szerkezeteknek olyan ragozott igés mondatok feleltethetők meg, amelyekben tárgyi funkciót tölt be az az elem, amely a melléknévi igeneves szerkezetben alanyként áll. A ragozott ige ideje és módja megegyezik a melléknévi igenév mellett álló segédigéével, a segédige nélkül álló melléknévi igenévi állítmánynak pedig általában

kijelentő mód jelen (esetleg múlt) idejű ragozott ige feleltethető meg. Az (1)-es mondat ragozott igés megfelelője tehát a következő:⁷

(5) *coe ыбиллям ини 1937 арын*
ő-ACC lelő-PST.3PL már 1937 év-INESS 'Már 1937-ben lelőtték őt'

Melléknévi igeneves szerkezeteink tehát eleget tesznek a Siewierska-féle passzívum-definíció a) kritériumának. Azt, hogy a melléknévi igeneves állítmány mellett álló argumentum alanyi – és nem tárgyi – szerepet tölt be, a következők bizonyítják:

1.2.1. Az igenév argumentuma nominativusban áll. Ez akkor látszik egyértelműen, amikor az argumentum névmás (lásd az (1) és (6) mondatokat): ezeknél ugyanis – a főnevekkel ellentétben – a legtöbbször morfológiai különbséget is találunk az alanyi és a tárgyi funkciót betöltő alak között.⁸ A megfelelő accusativusi alak (1)-nél *coe* 'őt', (6)-nál *монэ* 'téged' lenne.

(6) „*сойн тон кызь вить пол ньөрэн шуккемын люд*” (Bartens 1979: 213)
ezért te-NOM húsz öt alkalom bot-INS üt-PART lesz-FUT-2SG
'ezért te 25 botütést fogsz kapni'

Nominativus helyett accusativusban álló névmásokkal udmurt adatközlőim egyértelműen agrammatikusnak találták az (1)-es és (6)-os típusú mondatokat.

---

7 Az (1)-es és (2)-es típusú mondatokra a továbbiakban az egyszerűség kedvéért „(melléknévi) igeneves szerkezetként” fogok hivatkozni, az (5)-ös típusúakat pedig a „ragozott igés szerkezet” megnevezéssel fogom illetni. Az udmurtban többféle melléknévi igeneves szerkezet létezik, ám dolgozatomban kizárólag az (1)-es és a (2)-es típusúakat fogom érteni a „melléknévi igeneves szerkezet” megnevezés alatt.

8 A főneveknél a jelöletlen tárgy morfológiailag megegyezik a nominativusszal, pl. *Книга льдзійсько* 'Könyvet olvasok'; *Книга эжök вьльын кылле* 'A könyv az asztalon fekszik'.

1.2.2. Az igenév mellett álló segédige számban és személyben egyezik az argumentummal, lásd (6), (7) – márpedig az udmurtban az állítmányt mindig az alannyal egyeztetjük, és sohasem a tárggyal:

(7) „*соос одно ик куитэмын лубсалзы*” (15. о.)
 az-PL mindenképpen NYOM kidob-PART lesz-COND-3PL
 '(azok) mindenképpen ki lennének dobva'

1.2.3. Ha az igenév argumentuma birtokos szerkezet, a birtokos genitivusban, a birtok pedig nominativusban áll (8). Ha az argumentum tárgyi funkciót töltene be, a birtokos ablativusba, a birtok pedig accusativusba kerülne, mint (9)-ben:

(8) „*Яратонлэн ...вордүйськонэз суредамын та кылбурьин*” (23. о.)
 szerelem-GEN születés-NOM.POSS.3SG rajzol-PART ez vers-INESS
 kb. 'Ebben a versben a szerelem kibontakozása van megfestve'

(9) *Олялэсь анайзэ куное отимы*
 Olga-ABL anya-ACC.POSS.SG3 vendégség-ILLAT hív-PST-1PL
 'Meghívtuk Olga anyját vendégségbe'

A (8)-as mondat átalakítását – ahol a birtokost ablativusba, a birtokot pedig accusativusba tettem – egyértelműen agrammatikusnak találták az adatközlők.

1.3. Egyes nyelvekben – így a japánban és az ógörögben – nemcsak a tárgy, hanem a dativusi (vagy egyéb obliquusi) esetű argumentum is passzivitívum. Vizsgálatom alapján az udmurtban ez nem lehetséges: a ragozott igés szerkezetben dativusban álló argumentum (10)/a nem lehet alanya egy megfelelő melléknévi igeneves szerkezetnek (10)/b. Egyrészt a korpuszban egyetlen példát sem találtam erre a jelenségre, másrészt az adatközlők agrammatikusnak találták a (10)/b példamondatot:

(10) /a *Пётрлы кык чебер книга сөтійзы*
 Péter-DAT két szép könyv ad-PST-3PL
 'Péternek két szép könyvet adtak'

/b **Пётр сѣтѣмын вал кык чебер книга*
 Péter ad-PART van.PST két szép könyv 'u. az'

Összegzőképpen tehát megállapíthatjuk, hogy a ragozott igés szerkezetek tárgyi – és csakis a tárgyi – funkciót betöltő argumentumának alanyi szerepű argumentum feleltethető meg a melléknévi igeneves szerkezetekben.

1.4. A ragozott igés szerkezetben alanyi funkciót betöltő argumentum általában semmilyen formában nincs kifejezve a megfelelő melléknévi igeneves szerkezetben, lásd (1). Az egyik adatközlő szerint az ágens – orosz mintára – tulajdonképpen kifejezhető instrumentalisragos főnévvel, bár az így kapott mondatok nem hatnak igazán természetesnek:

(11) ?*Та книга Достоевскиен гоэстѣмын*
 Ez könyv Dosztojevszkij-INST ír-PART
 'Ezt a könyvet Dosztojevszkij írta'

A korpusz három mondatánál az ágenskifejezésnek egy másfajta, meglepő módjával talákoztam, lásd pl. (12). Az ágens ezekben a példákban ugyanis nominativusban(!) állt, az argumentum pedig, amelyiktől azt várnánk, hogy a tárgyi funkcióból alanyiba „lép elő”, azonban accusativusban(!). Ezek a mondatok tehát pusztán annyiban különböznek ragozott igés megfelelőiktől, hogy az állítmány bennük az *-(e)мын* képzős melléknévi igenév. Adatközlőim szerint ugyanakkor ezek a mondatok sem hatnak igazán természetesnek – és korpuszbeli előfordulásaik száma alapján úgy tűnik, meglehetősen ritkák is. Véleményem szerint itt tulajdonképpen más típusú szerkezetekről van szó, mint az (1)-es példánál (hiszen alanyuknak szintén alanyi szerepű argumentum feleltethető meg a ragozott igés mondatban), ám részletes vizsgálatuk meghaladja ezen dolgozat kereteit.

(12) „*Талантѣс вань. Только критика соосты адзѣмын өвөл на*”
 (159. o.)
 tehetség-PL van csak kritika-NOM ő-PL-ACC lát-PART nincs még
 'Tehetségek vannak. Csak a kritika még nem látta meg őket'

1.5. A Grammatika (1962) és Kozmács (1998) megállapításai alapján úgy gondolhatnánk, hogy melléknévi igeneves szerkezeteink tkp. a statikus passzívum körébe sorolhatóak: a Grammatika (1962: 268) szerint ezek a cselekvés vagy az akció eredményére, vagyis az alanynak az akció eredményeként létrejött állapotára fókuszálnak. Hasonló véleményen van Kozmács is (1998: 41): a szóban forgó szerkezet szerinte „korábban már lezajlott, de a beszéd pillanatáig is ható cselekvésre utal”.

A korpuszban az állapotra vagy eredményre koncentrááló szerkezetek valóban gyakoribbak voltak, mint a dinamikusak, de azért az utóbbira is szép számmal találtam példát. A segédigével álló állítmányok sokszor inkább dinamikus interpretációt kaptak, pl. (1), (13), a segédige nélküliek pedig inkább statikusak (14), de a (15) és (16) példák arra mutatnak, hogy a segédige nélküli állítmányok is lehetnek szemantikailag dinamikusak, a segédige nélküliek pedig statikusak.

(13) „данъямын луозы ... эуч батырбэс” (40. о.)
 ünnepel-PART lesz-FUT-3PL orosz vitéz-PL
 ‘ünnepelni fogják az orosz vitézeket’

(14) „Та книга туж но туж эч гожтэмын” (12. о.)
 ez könyv nagyon és nagyon jól ír-PART ‘Ez a könyv igen jól van megírva’

(15) „Будапештын со 1985 арын ик поттэмын” (180. о.)
 Budapest-INESS az 1985 év-INESS NYOM kiad-PART ‘Bp.-en 1985-ben ki is adták’

(16) „Со вылын суредэмын вал Москваысь Лэнин гурезыысь университет”
 az -On rajzol-PART van-PST Moszkva-ELAT Lenin hegy-ELAT egyetem
 ‘Rá volt rajzolva a moszkvai Lenin-hegyi egyetem’ (149. о.)

„Passzív-gyanús” szerkezetünkről tehát elmondható, hogy

- a) alanya megfeleltethető egy ragozott ígés mondat tárgyának;
- b) a ragozott ígés megfelelőjében alanyi szerepet betöltő argumentum általában nincs benne kifejezve (esetleg marginálisan kifejezhető);
- c) igei része speciális – a ragozott ígés megfelelőtől eltérő – morfológiai jelölést kap;
- d) nemcsak statikus, hanem dinamikus jelentést is képes kifejezni, így tehát rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, amelyek alapján egy konstruktumot passzív szerkezetnek minősíthetünk.⁹

1.6. Udmurt szövegeket tanulmányozva az az érzésünk alakulhat ki, hogy melléknévi igeneves szerkezetünk leginkább „kijelentő mód jelen időben” (vagyis segédige nélkül), illetve egyes és többes szám harmadik személyű alany mellett használatos. A korpusz adatai valóban azt támasztják alá, hogy a szerkezet jóval gyakrabban használatos segédige nélkül, illetve harmadik személyben, ám előfordulása nem korlátozódik az említett számokra, személyekre, igeidőkre és -módokra. A 272 mondatban előforduló összesen 297 melléknévi igeneves állítmány közül 29 azt igazolja, hogy a szerkezet „szemtanúsági” (16) vagy „nemszemtanúsági” múltban (1), jövő időben (6), (13), illetve felszólító módban és jelen (7) vagy múlt idejű feltételes módban is használatos. A korpuszban továbbá Sg1 és Pl1, a szakirodalom példamondatai között pedig Sg2 – lásd (6)-os példa – alany mellett álló melléknévi igeneves állítmányra is találtam példát.

2.1. A korpusz 297 melléknévi igeneves állítmánya közül 81-ben az igenév intranszitiv igéből volt képezve, l. (2), (17). Ez első pillantásra talán szokatlannak tűnhet, hiszen hajlamosak lehetünk a passzív szerkezetekhez a tárgyias igéket asszociálni mint „kiindulási alapot”.

---

⁹ Keenan (1985) a statikus passzívumot is passzívumnak tekinti tipológiai tanulmányában. Szerinte az ágens nélküli, illetve a statikus jelentést kifejező passzív szerkezetek a jelöletlenek – és így a világ nyelveiben jobban elterjedtek – az ágenst tartalmazóakkal, illetve a dinamikusokkal szemben.

(17) „Суйн ук ачим мон городьн, но суймы гуртэ кылемьн” (172)
ezért NYOM magam én város-INESS és szív-POSS.1SG falu-ILLAT marad-PART
'Ezért, bár én magam városban lakom, a szívem a faluban maradt'

Alberti cikkéből (1996) kiindulva – aki az ún. *intranszitiv passzivizálás*nak két típusát különíti el – jelen pontban azt kívánom megvizsgálni, hogy az udmurtban a (2)-es és (17)-es példákhoz hasonló, tárgyatlan igékből képzett melléknévi igeneves szerkezetek besorolhatóak-e az intranszitiv passzivizálás egyik vagy másik típusába, és ha igen, melyikbe.

2.2. A generatív nyelvelmélet – Perlmutter (1978)¹⁰ után – az intranszitiv igéknek két csoportját különbözteti meg, az ún. *unakkuzatív* és *unergatív* igékét. Az előbbieket alanya „nem olyan szintaktikai és morfológiai jellegzetességeket mutat, mint a tranzitív igék alanya, hanem inkább a tranzitív igék tárgyi argumentumához hasonló tulajdonságokat mutat” (Alberti 1996: 11), az utóbbiak alanyi argumentumának viselkedése viszont „a tranzitív igék alanyi argumentumának viselkedésére hasonlít” (ibid.). A két igeosztály szintaktikai viselkedése bizonyos – nyelvenként eltérő – vonatkozásokban különbözik, és szemantikai meghatározottságuk is eltérő. Az unergatív igék alanyának szemantikai szerepe általában Ágens, az unakkuzatívoké Páciens¹¹ (pontosabban „nem-Ágens), bár – ahogy arra pl. Levin –Rappaport Hovav (1995) is rámutatnak – tkp. nem mutatható ki kölcsönösen egyértelmű megfeleltetés az unergatív alanyok és az Ágens, illetve az unakkuzatív alanyok és a Páciens szemantikai szerep között. Az alanyok θ -szerepe tehát az említettektől különböző is lehet.

---

10 Perlmutter, David (1978), Impersonal Passives and the Unaccusative Hypothesis. In: Proceedings of the Fourth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society. Berkeley Linguistic Society, Berkeley, University of California

11 Komlósy (1992) a következőképpen definiálja e két szemantikai szerepet: Ágens: „aktív résztvevő, azaz olyan szereplő, amely szerepét saját energiájának mozgósításával vagy fékentartásával tölti be (...) Páciens: „alakuló” résztvevő, olyan szereplő, amelynek tulajdonságai, jellemzői, állapota, külső meghatározottságai valamilyen változáson mennek át” (Komlósy András [1992], Régensek és vonzatok. In: Kiefer Ferenc [szerk.]: Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan, Budapest, Akadémiai Kiadó, 359–360. o.)

2.3. Alberti (1996) szerint a „tranzitív passzivizálás” (vagyis a tárgyias igék passzivizálása) kétféleképpen terjeszthető ki a világ nyelveiben az intranszitiv igékre: a kiterjesztés egyik módja az unergatív, másik lehetősége pedig az unakkuzatív igéket látja el passzív morfológiával.

Az olyan aktív tranzitív mondatokban, amelyek „passzivizálhatóak” (3)/b, az alany szemantikai szerepe általában Ágens, a tárgyé Páciens. A tranzitív passzivizálásnak Alberti (1996) a következő két funkcióját különbözteti meg:

1. az Ágens elnyomása, vagyis annak megakadályozása, hogy a legrangosabb szemantikai szerep a legrangosabb szintaktikai funkcióhoz – az alanyhoz – jusson;
2. a Páciens előtérbe helyezése, azaz „hozzájuttatása” a legrangosabb szintaktikai funkcióhoz.

Tranzitív igék passzivizálásakor Alberti (1996) szerint a fenti két szabály bármelyike maga után vonja a másikat, intranszitiv igék passzivizálásakor viszont vagy csak az egyik, vagy csak a másik szabályalternatíva alkalmazódik – ez utóbbiak kapcsán Alberti tehát megkülönböztet *ágenselnyomó* és *pácienspreferáló* passzivizálást.

2.3.1. Az *ágenselnyomó passzivizálás*¹² az unergatív igéket veszi alapul (hiszen ezek alanyának θ -szerepe gyakorta Ágens), ilyet találunk a norvég, a holland vagy a francia nyelvben, lásd a (18)/a francia példát. A szerkezet morfoszintaktikai-morfológiai felépítése megegyezik a tranzitív passzívumével, lásd (18)/b, de az aktív szerkezetben alanyként álló argumentum (a (19)-es mondatban *Paul*) helyén – legalábbis a franciában – egy ún. expletív, szemantikailag üres alany áll. A passzivizálásnak ez a típusa tehát vonzatszerkezet-változással jár („eltűnik” az ige eredeti alanyi argumentuma). Az ilyen passzív szerkezetek arra fókuszálnak, hogy a szóban forgó cselekvés létrejött, megtörtént, végrehajtója viszont lényegtelen vagy ismeretlen:¹³

---

12 Az ágenselnyomó passzivizálásra hagyományosan *imperszonális passzívumként* hivatkoznak a szakirodalomban.

13 Az „eredeti alanyi argumentum” egyes nyelvekben szabad módosító formájában fakultatívan mégis kifejezhető.

(18) /a *Il a été téléphoné à Pierre*
 expl.S HABEO-3SG van-PTCP telefonál-PTCL -nAk Péter
 'Telefonáltak Péternek' ('Telefonálás történt')

/b *Paul a été invité à la fête*
 Pál HABEO-3SG van-PTCP meghív-PTCL -rA az buli
 'Pált meghívták („Pál meg lett hívva”) a buliba'

(19) *Paul a téléphoné à Pierre*
 Pál HABEO-3SG telefonál-PTCP -nAk Péter
 'Pál telefonált Péternek'

2.3.2. Az unakkuzatív igéken alkalmazható *pácienspreferáló passzivizálás* funkciója ezzel szemben az ige alanyi argumentumának előtérbe helyezése, a „behatottsági állapot leírása” (Alberti 1996: 33), vagyis az alannak az adott történés, cselekvés következtében végbement állapotváltozásának bemutatása. Ez a típusú passzivizálás nem jár együtt az ige argumentum-szerkezetének megváltozásával: az aktív szerkezettől – mint amilyen (21) – csak morfológiailag és szemantikailag különbözik. Ezt a stratégiát alkalmazza Alberti szerint pl. a magyar nyelv az ún. predikatív határozói igeves szerkezetnél, ahol is az intranszitiv igéből képzett szerkezet (20)/a felépítése szabályosan „leképezi” a tranzitiv igéből képzettét (20b):

(20) /a „*Péter be van rúgva*” (Alberti 1996)

/b „*Péter ki van rúgva*” (ibid.)

(21) *Péter berúgott*

2.4. Vizsgáljuk most meg, hogy korpuszbeli példáink besorolhatóak-e az intranszitiv passzivizálás egyik vagy másik típusába, és ha igen, melyikbe. Az udmurt intranszitiv igék unergatív és unakkuzatív csoportokra oszthatóságáról egyelőre nem esett szó a szakirodalomban, Perlmutter (1978) „unakkuzatív hipotézise” alapján azonban lehet okunk feltételezni ezen igeosztályok meglétét az udmurt nyelvben is, mivel az említett szerző hipotézisét legalábbis a nominatív nyelvek körében univerzálisnak szánta.

2.4.1. Az ágenselnymó passzivizálástól a következőket „várjuk el” (az a) feltétel teljesülése elengedhetetlen, a b) feltétel teljesülése viszont – a 2.2-ben megállapítottak értelmében – akár el is maradhat):

- a) hiányozzon a szerkezetből az az argumentum, amely a megfelelő aktív mondatban az alanyi funkciót töltene be – a szerkezetnek tehát tkp. ne legyen alanya;¹⁴
- b) az ige lehetőleg agentív legyen, vagyis egy megfelelő aktív mondatban megjelenő alanyi argumentumának a szemantikai szerepe lehetőleg Ágens legyen.

Alany nélküli mondatokat a korpuszban csak a *вераны* 'mondani' és a *гожтыны* 'írni' igével találtam. Ezek azonban tranzitív igék, így – véleményem szerint – a (22)/a és (22)/b mondatokat olyan elliptikus szerkezetként kellene felfogni, amelyek a tranzitív – és nem az intranszitiv ágenselnymó – passzivizálást valósítják meg. Az alanyi argumentum ugyanis sokszor azonosítható a szövegkörnyezetből (a (22)/a és (22)/b mondatokban szögletes zárójelben tüntetek fel egy-egy lehetséges alanyi argumentumot), a (22)/c példa alanya pedig – ahogyan az a szövegbeli előzményből kiderül – a három mondattal korábban szereplő *статья* 'cikkem' főnév. A korpuszban továbbá olyan példákat is találtam, ahol a fenti igékből képzett passzív mondatokban explicite jelen volt az alany (vagyis a szóban forgó igék eredeti tárgyi argumentuma), lásd (23)/a, (23)/b; ez pedig szintén amellett szól, hogy alighanem a (22)-es példák esetében is tranzitív passzivizálásról lehet szó.

(22) /a „*Берло книгаяды но со сярысь [кылъёс] верамын*”
(160. o.)

későbbi könyv-INESS-POSS.2PL is az -rÓl [szó-PL] mond-PART
'Későbbi könyvében is esik róla szó'

/b „*калык шуэмъя луэ кадь: кинлы [улон] кызьы
гожтэмын*” (142. o.)

nép mond-PTCP-ADV lehet mint ki-DAT [élet] hogyan ír-PART

---

¹⁴ Az udmurtban – a franciával ellentétben – ugyanis nem létezik expletív, szemantikailag üres alanyi névmás.

'Úgy lehet, ahogy a népi mondás tartja: kinek hogyan van meg írva [a sorsa]'

/с „Со статья кемалась потэмын... Соку ик шуиэ «Умой гоэстэмын”

az cikk-POSS.1SG régóta megjelenik-PART akkor NYOM mond-PST-3.SG jól ír-PART

'Az a cikkem már régen megjelent. Rögtön mondta: „Jól van megírva...”' (157. o.)

(23) /а „поэмаын верамын солдат кышнолэн улэмез, ужомез...” (45. о.)

vers-INESS mond-PART katona feleség-GEN élet-POSS.3SG munka-POSS.3SG

'A versben le van írva a katona feleségének az élete, munkája...'

/b „Повесть одиэ шокиемен кадь гоэстэмын” (133. о.)

elbeszélés egy lélegzik-PTCP-INST mint ír-PART

'Olyan az elbeszélés, mintha egy levegővétellel lett volna megírva'

Az adatközlőktől rákérdeztem három általam kreált mondat helyességére, amelyek az ágenselnymó passzivizálásra kívántak volna példák lenni. A (24)/a mondatot mindketten agrammatikusnak, (24)/b-t egyikük agrammatikusnak, másikuk furcsának, (24)/c-t pedig egyikük agrammatikusnak, másikuk grammatikusnak ítélte:

(24) /а *Толон урамын эсьтозь этэмын вал
tegnap utc-INESS este-TERM táncol-PART van-PST
'Tegnap estig táncoltak az utcán'

/b ?/* Гуртын туннэ керетэмын вал
otthon-INESS ma veszekszik-PART van-PST
'Otthon ma veszekedtek'

/с (*)*Колялы жингыртэмын вал*
 Kolja-DAT telefonál-PART van-PST
 'Telefonáltak Koljának'¹⁵

Eddigi kutatásom során tehát nem találtam olyan szerkezetet, amelyet egyértelműen az ágensnyomó passzivizáláshoz lehetne sorolni.

2.4.2. A pácienspreferáló passzivizálástól a következőket „várjuk el”:

- a) az alanyi argumentum ki legyen fejezve;
- b) szemantikai szerepe lehetőleg Páciens (pontosabban „nem-Ágens”) legyen, vagy legalábbis az ige – és argumentuma – szemantikája megfeleljen az unakkuzatív igék szemantikai kritériumainak.

A korpuszban talált intranszitiv igékből képzett melléknévi igeneves állítmány mindegyike (összesen tehát 81 állítmány) mellett ki volt fejezve az alany. A (25)-ös pontban az összes igét felsorolom, amely az ide vonatkozó példákban előfordult. Igen sok közöttük az olyan ige, amely alanyának szemantikai szerepe eltér az Ágenstől:

(25) *луыны* 'van, lesz'; *побыны* 'származik, keletkezik; tűnik'; *кылдыны* 'kialakul'; *люкаскыны* 'összegyűlik, felhalmozódik'; *бырыны* 'befejeződik; elfogó'; *пуксыны* 'elhelyezkedik'; *интыясыкыны* 'elhelyezkedik'; *каръясыкыны* 'fészkel; elhelyezkedik'; *кылыны* 'marad'; *герзасыкыны* 'kapcsolódik'; *печатласыкыны* 'kinyomtatódik'; *пыианы* 'beszívódik'; *чигыны* 'eltörlik'; *жөканы* 'megfullad; tönkremegy'; *сөрисыкыны* 'tönkremegy; megrokkán'; *күдзыны* 'berúg'; *эблыяны* 'elgyengül; megdermed'; *золтисыкыны* 'megfeszül'; *посисыкыны* 'összegyűródik'; *өрмыны* 'kínlódik'; *дасыкыны* 'felké-

---

15 Felvetődhetne bennünk az a gondolat, hogy a mondatban szereplő igék talán az unakkuzatív csoportba tartoznak az udmurtban, és a pácienspreferáló passzív szerkezetben – ahol az alanyi argumentum ki van fejezve – megállnák helyüket. További grammatikalitási próbáim viszont arra mutattak, hogy ez nem így van: a (24)/a-c mondatok kifejezett alannyal álló változatát mindkét adatközlő egyértelműen agrammatikusnak ítélte, l. pl.:

**Иван Тянялы жингыртэ-м-ын*

Iván Tányának telefonál-PART   'Iván telefonált Tányának'.

szül'; *кылисъкыны* 'levetkőzik'; *пертисъкыны* 'megoldódik'; *удалтыны* 'sikerül'; *пөрмыны* 'sikerül'; *лыктыны* 'jön'; *потыны, потылыны* 'kijön'; *пырыны* 'bemegy'; *вуыны* 'érkezik'; *бертыны* 'hazamegy, visszamegy'; *выжсылыны* 'átmegy, átkel'; *усыны* 'esik'; *лэзисъкыны* 'leereszkedik'; *дьишетскыны* 'tanul'¹⁶

Ha a felsorolt igékről ki tudjuk mutatni, hogy unakkuzatívok, akkor megállapíthatjuk, hogy az udmurt nyelvben létezik pácienspreferáló intranszitiv passzivizálás.

Levin és Rappaport Hovav (1995) – Pelmutter (1978) után, aki szerint az unakkuzativitás szintaktikailag kódolt és szemantikailag megjósolható jelenség – kidolgoztak négy ún. „kapcsolódási szabályt” – angol terminussal *linking rule*-t –, amelyek az igei argumentumok szemantikai szerepe, illetve ezen argumentumok szintaktikai megvalósulása között létesítenek kapcsolatot. A szerzők a szabályokat főként angol, olasz, holland és modern héber nyelvi adatok alapján dolgozták ki, de feltételezésük szerint a szabályok – legalábbis a nominatív nyelvek körében – univerzálisak. Az egyes szabályok aszerint alkalmazódnak egy-egy argumentumra, hogy az adott ige milyen szemantikai osztályba tartozik. Az unakkuzatív igék alanyi argumentuma az igei szintagmán belül, az unergatívoké azon kívül generálódik. A (26)-ban felsorolt udmurt igék nagy része pedig pontosan azokba a szemantikai csoportokba sorolható, amelyekre az unakkuzatív igéket meghatározó szabályok alkalmazódnak. A szabályok a következők (angol példákkal szemléltetve):

1. A „közvetlen kiváltó ok szabálya” (*Immediate Cause Linking Rule*). A szabály értelmében az az argumentum, amely egy cselekvés vagy történés közvetlen okozóját írja le, külső argumentumként generálódik. Az ide vonatkozó intranszitiv igék tehát unergatívok és a következő szemantikai osztályba sorolhatók:

---

16 A *дьишетскыны* 'tanul' ige – magyar megfelelőjével ellentétben – tárgyatlan, vonzata datívuszban áll: *удмурт кул-лы (Dat) дьишетскыны* 'udmurt nyelvet tanulni'.

- a) agentív, vagyis akaratlagos, tudatos cselekvést kifejező igék, pl. *to chat* 'cseveg'. Ide tartoznak a mozgás módját leíró igék is, pl. *to walk* 'sétál', *to dance* 'táncol';
- b) testen belül lejátszódó fiziológiai folyamatokat leíró igék, pl. *to sleep* 'alszik', *to snore* 'horkol', *to tremble* 'reszket, remeg';
- c) hang-, fény-, anyag- vagy szagkibocsátást kifejező igék, pl. *to shine* 'ragyog', *to smell* 'szagot/illatot kiad'.¹⁷

2. Az „irányított változás szabálya” (*Directed Change Linking Rule*). A szabály szerint az az ige által leírt (állapot)változás elszervedőjét kifejező argumentum belső argumentumként realizálódik: a szabály az intranszítív igék közül tehát az unakkuzatívokra alkalmazódik. Ide tartoznak az

- a) állapotváltozást kifejező igék, pl. *to open* 'kinyílik', *to break* 'eltörik'. Az udmurt példák közül a következők sorolhatók ide: печатласькыны 'kinyomtatódik', пычаны 'beszívódik', чигыны 'eltörik', жоканы 'megfullad; tönkremegy', сөриськыны 'tönkremegy; megrokkán', кудзыны 'berúg', эбыляны 'elgyengül; megdermed', золтүськыны 'megfeszül, kifeszül', посүськыны 'összegyűródik', дасяськыны 'felkészül', кылиськыны 'levetkőzik';
- b) a mozgást jelentő igék közül azok, amelyek a mozgás irányultságát fejezik ki, pl. *to arrive* 'megérkezik', *to fall* 'elesik', *to exit* 'kimegy', *to descend* 'leszáll'. Az „irányított változás” ebben az esetben az argumentum által kifejezett entitás helyének megváltozását jelenti.¹⁸ A korpuszban kifejezetten sok olyan ige fordult elő, amelyek ebbe a szemantikai csoportba sorolhatók: лыктыны 'jön', потыны, потылыны 'kijön', пырыны 'bemegy', вуыны 'érkezik', бertyны 'hazamegy, visszamegy', выжылыны 'átmegy, átkel', усбыны 'esik', лэзиськыны 'leereszkedik’.

---

17 A felsorolt igeosztályokból kitűnik, hogy nem csak az agentív igék lehetnek unergatívok: az a) és a c) csoport alanyi argumentumai a legtöbbször nem Ágensek, viszont úgy foghatók fel, mintha felelősek volnának az illető cselekvésért vagy történésért – tehát az ige által leírt esemény forrásának, „közvetlen okozójának” tekinthetők.

18 Az ide tartozó igék egy része pedig arra mutat rá, hogy agentív igék is lehetnek unakkuzatívok.

3. A „létezés szabálya” (*Existence Linking Rule*). A szabály értelmében az az argumentum, amelynek az ige a létezését konstatálja vagy tagadja, belső argumentumként realizálódik. A szabály tehát unakkuzatív igéket állít elő, és a következő szemantikai csoportba tartozó igék argumentumaira vonatkozik (az argumentum szemantikai szerepe általában „nem-Ágens”):

- a) létezést, illetve egy bizonyos helyen való létezést, elhelyezkedést kifejező igék, pl. *to exist* 'létezik', *to remain* 'marad'. A korpuszból idesorolhatók a *луыны* 'van, lesz', *пуксыны* 'elhelyezkedik', *инты-ясыкыны* 'elhelyezkedik', *каръясыкыны* 'fészkel; elhelyezkedik', *кылыны* 'marad' igék;
- b) megjelenést, keletkezést („létezésbe jövést”) kifejező igék, pl. *to appear* 'megjelenik', *to derive* 'származik'. A korpuszból a *потыны* 'származik, keletkezik; tűnik', *кылдыны* 'kialakul', *люкаскыны* 'összegyűlik, felhalmozódik' igék sorolhatók ide;
- c) eltűnést, megsemmisülést (a „létezés megszűnését”) ábrázoló igék, pl. *to disappear* 'eltűnik', *to die* 'meghal'. A korpuszban egyetlen ide sorolható igét találtam: *бырыны* 'meghal; tönkremegy; befejeződik; elfogy'.¹⁹

4. Az „alapértelmezett szabály” (*Default Linking Rule*). A szabály értelmében, ha egy intranszitiv ige argumentumára a fenti szabályok egyike sem vonatkoztatható, akkor az argumentum belső argumentumként realizálódik (a szabály tehát unakkuzatív igéket állít elő).

A korpusz intranszitiv igéinek nagy része tehát éppen azokba a szemantikai csoportokba sorolható, amelyekre Levin – Rappaport Hovav (1995) szerint az unakkuzatív igéket előállító szabályok vonatkoznak. A *Directed Change Linking Rule* és az *Existence Linking Rule* hatóköre alá csak a *герзаськыны* 'kapcsolódik', *өрмыны* 'kínlődik', és a *дышетскыны* 'tanul' igéket nem tudtam besorolni. A *герзаськыны* 'kapcsolódik' és a *өрмыны* 'kínlődik' azonban egyrészt nem agentív (ún. mediális) igék, másrészt nem

---

19 A b) és c) csoportok igéit – ahogy azt Levin-Rappaport (1992: 153) is megemlíti – ткр. állapotváltozást kifejező igeként is fel lehet fogni: az esetben a *Directed Change Linking Rule* alkalmazódik rájuk. Az eredmény azonban ugyanaz, hiszen így is unakkuzatív igéket kapunk.

sorolhatók azokba a szemantikai csoportokba sem, amelyekre az *Immediate Cause Linking Rule*-t alkalmazhatjuk, így feltehetően a *Default Linking Rule* hatóköre alá esnek.

A *дьишетскыны* 'tanul' ige problémásabb, mivel akaratlagos, tudatos cselekvést fejez ki. Megjelenését az intranszitiv passzív szerkezetben talán azzal magyarázhatjuk, hogy ennek az igének olyan jelentésárnyalata is lehet, amely állapotváltozást fejez ki (ebben az esetben igénk a *Directed Change Linking Rule* hatóköre alá esik), vagyis kb. olyasmit is jelenthet, hogy 'tanulttá, képzetté válik'. A belőle képzett melléknévi igenév jelzőként ugyanis 'tanult, képzett' jelentéssel bír: *дьишетскем адями* 'tanult ember'. A korpuszban is hasonló jelentéssel fordult elő a szóban forgó ige:

(26) „гожтэтлы со дьишетскемын, котъмае чакланы, валаны,
синийлытыны
írás-DAT ő tanul-PART bármi-ACC megfigyelni érteni
észrevenni
быгатэ” (13.o.)
tud-3SG 'írástudó ember ő, aki bármit képes megfigyelni,
megérteni, észrevenni'

3. Kutatásom során tehát arra jutottam, hogy az udmurtban a tárgyias igékből képezhető, *-(e)myn* képzős melléknévi igeneves szerkezetek eleget tesznek azoknak a kritériumoknak, amelyek alapján egy konstruktumot passzív szerkezetnek minősíthetünk; az azonos felépítésű, de tárgyatlan igékből képezhető szerkezetek pedig az Alberti (1996) által intranszitiv passzivizálásnak nevezett jelenség „pácienspreferáló” altípusát valósítják meg. Az intranszitiv passzivizálás „ágenselnymó” változatára nem találtam példát a korpuszban, bár azt sem tudtam teljes bizonyossággal kizárni, hogy ez a jelenség létezik az udmurt nyelvben (lásd az adatközlőknek a (24)/b és (24)/c mondatokról adott eltérő grammatikalitási ítéletét). Az ágenselnymó passzivizálás meglétének cáfolata tehát további vizsgálatot igényel, ahogyan az is, hogy az általam unakkuzatívnek feltételezett udmurt igék szintaktikai viselkedése egyéb vonatkozásokban is különbözik-e az unergatívokétól (a két igeosztály viselkedésének különbsége ugyanis általában több vonatkozásban is meg szokott nyilvánulni a nyelvekben).

Irodalom

korpusz: Шкляев, Александр (2000), Вапумысь вапуме. Критика: статьяос, обзоръёс, диалогъёс, очеркъёс, портретъёс, рецензиос, тодэ ваёнъёс. Ижевск, „Удмуртия“

ALBERTI Gábor (1996), Passzivizálási művelet a magyarban. In: Néprajz és Nyelvtudomány 37, 7–45.

BARTENS, Raija (1979), Mordvan, tšeremissin ja votjakin infiniitisten muotojen syntaksi. Mémoires de la Société Finno-ougrienne 170

CsÚCS Sándor (1990), Chrestomathia Votiacica, Budapest, Tankönyvkiadó

Grammatika (1962) = Грамматика современного удмуртского языка. Фонетика и морфология (szerk.: Перевошиков, П. Н.) (1962), Удмуртское Книжное Издательство, Ижевск

Grammatika (1970) = Грамматика современного удмуртского языка. Синтаксис простого предложения (szerk.: Алатырева, В. И.) (1970), Издательство «Удмуртия», Ижевск

KEENAN, Edward L. (1985), Passive in the world's languages. In: Language typology and syntactic description I.: Clause structure, Cambridge, 243–281.

KOZMÁCS István (1998), Udmurt nyelvkönyv, Kecskemét

KULONEN, Ulla-Maija (1989), The passive in Ob-ugrian. Mémoires de la Société Finno-ougrienne 203

LEVIN, B. – RAPPAPORT HOVAV, M. (1995), Unaccusativity. At the Syntax-Lexical Semantics Interface. Linguistic Inquiry 26

SIEWIERSKA, Anna (1986), The passive: a comparative linguistic analysis, London, Croom Helm